

ל"ג בעומר: הילולה, גבורה וחניכה

"כשאומרים צנון", כתב יהונתן גפן, "מרגישים את הלשון". כשאומרים "ל"ג בעומר" מרגישים בפה טעם של תפוחי אדמה מפוחמים ואפויים מדי. אולם טעמם של תפוחי האדמה אינו אלא אחד מטעמיו של ל"ג בעומר.

לחגי ישראל יש תמיד טעמים אחדים – חקלאיים, לאומיים-היסטוריים, פסיכולוגיים. ל"ג בעומר, היום השלושים ושלושה לספירת העומר, אינו שונה משאר הימים אבל מקורו לוט בערפל, הוא אינו מוזכר בתורה או במשנה או בתלמודים. את ל"ג בעומר אנו פוגשים לראשונה מאוחר למדי, בדבריו של רבי אברהם הירחי מלוניל שבפרובנס (נפטר ב-1215 בערך). הוא מתייחס למנהג שלא להינשא בימי ספירת העומר, ומוסיף שבצרפת ובפרובנס נוהגים מנהג זה רק עד ל"ג בעומר:

ואין מנהג לכנוס [=להתחתן] בין פסח לעצרת [...] ואך מנהג בצרפת ובפרובינצא [=פרובנס] לכנוס מלג לעומר. ושמעתי בשם ר' זרחיה מגירונדא שמצא כתוב בספר ישן הבא מספרד שמתו מפסח ועד פרוס העצרת [...] וזהו ל"ג לעומר (המנהיג, הלכות אירוסין ונישואין, קו).

לפי מנהג זה, המונח "פרוס העצרת" (שמקורו במשנה) משמעו שישה-עשר ימים לפני העצרת, אחד משמותיו של חג השבועות, כלומר י"ח באייר, יום ל"ג בעומר. רבי אברהם מצטט מקור עלום שהביא רב "שמצא בספר ישן הבא מספרד", שהמגפה (או מכת הצבא) שהכתה בתלמידי רבי עקיבא חדלה בל"ג בעומר (ראו עמ' 202–203). אין אנו יודעים מהו הספר הישן הזה ובכל אופן, הוא שימש כאסמכתא לחדול ביום הזה מלנהוג מנהגי אבלות.

ההילולה של רבי שמעון בר יוחאי

רבי שמעון בר יוחאי (רשב"י) מחכמי המשנה, חי במאה השנייה, בתקופת מרד בר כוכבא. הוא התחבא במערה עם בנו מפחד הרומאים, לאחר שאלה גילו שהוא התבטא נגדם, ושם למד תורה במשך שלוש-עשרה שנה. כתיבתו של ספר הזוהר, ספר הקבלה המרכזי והמשפיע ביותר, מיוחסת לו באופן מסורתי, ולפי אותה מסורת אירועים מרכזיים בחייו של רבי שמעון חלו בל"ג בעומר – הוא התחתן, הוסמך לרבנות ואף נפטר ביום זה. על פי המסורת, סמוך לפטירתו גילה רבי שמעון לתלמידיו סודות גנוזים, ואלה מצויים בספר הזוהר.

חגיגה ביום הפטירה של אדם אינה דבר מובן מאליו, הרי יום זה מזכיר את לכתו של האדם מהעולם ואת הפרדה ממנו. אולם במסורת ישראל התקבע המנהג לחגוג את מורשתו של אדם דווקא ביום מותו, מפני שכשאדם הולך לעולמו אנו יכולים לציין את מלוא היקף אישיותו ופועלו. ואם נהוג להדליק נר נשמה לזכר אדם ביום פטירתו, הרי לכבוד רבי שמעון מדליקים מדורות רבות... מנהג חגיגה ביום הולדת, לעומת זאת, הוא מנהג מאוחר יחסית. האיש היחיד בתנ"ך למשל, שזוכה לחגוג את יום הולדתו, אינו אחר מאשר פרעה: "וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי יוֹם הַלֵּלֶת אֶת פְּרַעֲהַ וַיַּעַשׂ מִשְׁפָּחָה לְכָל עֶבְרָתוֹ" (בראשית מ, כ).

יום מותו של רשב"י מוזכר כבר בספר הזוהר כיום הילולה (חגיגה ציבורית שנערכת ביום השנה למותו של אדם גדול), ונחוג בהדגשה בחוגו של האר"י בצפת. תלמידו של האר"י, רבי חיים ויטאל, הזכיר מנהג זה:

ענין מנהג שנהגו ישראל ללכת ביום ל"ג לעומר על קברי רשב"י ור' אלעזר
בנו אשר קבורים בעיר מירון כנודע ואוכלים ושותים ושמחים שם.
(שער הכוונות, דרושי פסח, יב)

היו שהתנגדו להילולה לכבוד רשב"י. החת"ם סופר (הרב משה סופר שרייבר, נפטר ב-1839), למשל, התנגד לקביעת המועד מפני שהוא אינו מוזכר במקורות ואין לו ביסוס הלכתי.¹⁴⁷ הרב יוסף שאול נתנזון, שפעל במאה התשע-עשרה, מחה אף הוא נגד הילולת רבי שמעון:

אבל באמת גם שם תמהתי, דהרי אדרבא, במות צדיק וחכם יש להתענות.
ואנו מתענים על מיתת צדיקים ואיך נעשה יום טוב במות רבנו הגדול רשב"י
ז"ל? [...] ואם הזוהר קרא הילולא דרשב"י, הינו לו, שבוודאי שמחה לו
שהלך למנוחה, אבל אותנו עזב לאנחה. אבל באמת הרבה יש לדבר בזה על
מה שנהגו לשרוף בגדים עליו בל"ג בעומר והם עוברים על "בל תשחית" [...]
ואני ערב להם שאם היו לוקחים אותו ממון והיו מפרנסים עניי ארץ ישראל
בזה, שיותר היה ניחא לרשב"י והנאה לו והנאה לעולם.¹⁴⁸

הרב נתנזון מעלה שאלה על עצם החגיגה ביום הפטירה, הוא אף מגנה את המנהג הנהוג עד היום להשליך חפצים לאש, ומתריע על הבזבוז המיותר. כך או כך, הילולת רבי שמעון בר יוחאי מתקיימת ברוב עם מדי שנה בשנה במירון, במקום ציון קברו של רבי שמעון. מספר החוגגים נמנה במאות אלפים, וזו ככל הנראה ההתכנסות הסדירה הגדולה ביותר במדינת ישראל. החוגגים מדליקים מדורה בליל ל"ג בעומר בטקס מסורתי, ומקיימים מנהגים שונים, אחד המרכזיים שבהם הוא מנהג החלאקה בבוקרו של היום.

ה"חלאקה": טקס התספורת הראשונה

התספורת הראשונה של בנים נהוגה בחוגים רבים סביב יום הולדתו השלישי של הבן, ולפי מסורות רבות, בעיקר חסידיות, דווקא בל"ג בעומר במהלך ההילולה במירון. המנהג הוא ככל הנראה מקומי, ויעיד על כך שמו ("חלאקה" משמעו בערבית "תספורת"). בני השלוש מגיעים עם בני משפחותיהם למירון. הפעוטות, שתלתלי הילדות שופעים לראשם, נישאים בריקוד על כתפי אבותיהם והם מרכז החגיגה, שמתקיימת בחלק המזרחי של החצר הפנימית של מבנה הקבר של רבי שמעון. המנהג החסידי הוא לתת לקרובים ולמכובדים,

מנהג החלאקה המוכר לנו הוא גרסה ארץ-ישראלית מחדשת של טקס החניכה, במהדורתו האשכנזית עם השפעות מקומיות, ועל כך יעיד שמו הערבי. במתכונתו הקיימת הוא שילוב מרתק של מזרח ומערב, של מנהגים מקומיים ושל חגיגת התורה שטעמה מתוק בפי לומדיה, של מעבר מינקות לילדות ושל כניסה לעול תורה ולימודה. (ראו עמ' 266-268)

איש איש בתורו, לגזוז קווצה משיער הבלורית של הפעוט היושב בחיק אביו. עד שנותרות לראשו פאותיו בלבד. מראה הילד משתנה באחת מפעוט בעל רעמת ינקות לילד קצוץ שיער ועטור פאות. רבים שוקלים את השיער הגזוז ונותנים כמשקלו צדקה לעניים, נהוג להשליך את השיער הגזוז לאבוקה הדולקת על גג הבניין, ובדרך כלל שומרים תלתל אחד למזכרת.¹⁴⁹ במתכונתה המסורתית, החלאקה ומנהגים נוספים הקשורים לכניסה לעולם לימוד התורה יועדו לבנים בלבד, והוא נערך בקרב גברים בלבד. כיום ניצב בפנינו אתגר לעצב טקסים משמעותיים לציון הכניסה לעולם הלימוד לבנים ולבנות כאחד, ויתנו מקום של ממש גם לאמהות.

הוא היה גיבור: ל"ג בעומר בציונות

מנהיגי הציונות ביקשו למצוא במסורת אירועים וסמלים שיוכלו לשמש לילדי ישראל דוגמה לחיים של עמידה לאומית ושל גבורה צבאית. כשם שגבורת המקבים הפכה מרכזית בחג החנוכה, כך גם גבורת בר כוכבא. אלא שמרד בר כוכבא כמודל צבאי הוא בעייתי, היות שהמרד הסתיים בחורבן עצום ובאובדן התקווה לריבונות יהודית למשך כמעט אלפיים שנה. ובכל זאת, המרד ומי שעמד בראשו הפכו לסמל של עמידה צבאית.

חז"ל הסתייגו משמעון בר כוכבא או כפי שחתם על אגרותיו "שמעון בן כוסבא" (וראו בחלון בצד) ומהמרד שלו ברומאים. אולם בשירי ילדים ישראלים בר כוכבא נזכר כגיבור ש"קרא לדרור" ואשר "כל העם אהב אותו" (לוי קיפניס). הילדים נהגו להתרוצץ עם קשת וחץ, מנהג שדעך בעשורים האחרונים, ועד היום נוהגים להדליק מדורות, וכל המהדר במצווה הרי זה משובח. המדורות מסמלות, כך לפחות לימדו הגננות שלי, את הרמזים שהעבירו המורדים אלה לאלה.

ל"ג בעומר נבחר כתאריך הקמת הפלמ"ח בשנת 1941. שבע שנים לאחר מכן, עם קום המדינה, מסר דוד בן גוריון את פקודת הקמת צה"ל ביום זה. ל"ג בעומר נקבע כיום הקליעה של הגדנ"ע (גדודי נוער), ולפני כמה שנים נקבע יום זה גם כיום הצדעה לחיילי המילואים. מלבד היותו חג ציוני המזכיר את מרד בר כוכבא, זהו חג ארצי ובשרי, הוא קשור באדמה, בעצים, במאמצים להדליק אש ולשמר אותה, הוא מצוין בטבע, ועל כך שונה מהותית מרוב חגי ישראל המצוינים בבית הכנסת ובבית. לאחר ל"ג בעומר, חג האש, מגיע תורו של חג השבועות – חג מתן תורה – חג המים (שהרי נמשלו דברי תורה כמים). בשונה משבועות, ל"ג בעומר אינו חג של מילים, אלא חג של מעשים, טעמים, ריחות והרבה בגדים מלוכלכים.

כיסופי גאולה של היהודים לקראת אמצע המאה השנייה לספירה הובילו למרד צבאי מאורגן, שהוביל שמעון בר כוזיבא (כפי שכינהו החכמים, כלומר זה שהכזיב או כוזב, משמע שיקר), או שמעון בר כוכבא (כלומר בן הכוכב). מנהיגו הרוחני של המרד היה רבי עקיבא.

הסיבה המיידית להתפרצות המרד היא ככל הנראה הגזירות הרומאיות נגד המילה והפיכת ירושלים ל"איליה קפיטולינה", עיר רומית אלילית. המרד פרץ בתקופת הקיסר אדריינוס בשנת 132 ודוכא באכזריות אחרי כשלוש שנים. תוצאות המרד היו חמורות – הרומאים הרשו יישובים רבים וגזרו גזירות שמד, שלפיהן אסור היה ליהודים לשמור שבת וחג, לקיים את מצוות ברית המילה, ללמוד תורה בציבור ולקיים בתי דין.

חג החכשפות בראשית האביב?

חג שמאפייניו דומים לאלה של ל"ג בעומר נחגג במקומות שונים באירופה כגרמניה, שוודיה, פינלנד ולטביה. זהו חג פגאני עתיק שקדם לנצרות. החג מכונה May Day, הנחוג בלילה שלפני אחד במאי, (תאריך דומה לזה של ל"ג בעומר), והוא מתאפיין במדורות ובחגיגות וריקודים סביב האש, המסמנת את סוף החורף וחזומו הצפוי של הקיץ. מאז ימי הביניים והשתלטות הנצרות, החלו לציין בתרבויות הללו את "ליל ולפּוּרְגֶה" (Walpurgisnacht), על שמה של הקדושה ולפּוּרְגֶה (או ולפּוּרְגֶה), שחייתה במאה השמינית. אחד במאי הוא היום שבו היא הוכרזה כקדושה, והחגיגות מתנהלות בלילה לקראת יום ההכרזה. כיום קיימים זה בצד זה בתרבויות רבות מנהגים שונים שהם בבחינת תערובת בין המנהגים הפגאניים הקדומים החוגגים את ראשית האביב ובין החג של ולפּוּרְגֶה. מפורסם במיוחד מפגש המכשפות שמתרחש, לפי האמונה העממית, על הר ברֶוֶקֶן, ההר הגבוה ביותר בשרשרת ההרים של האַרְץ בגרמניה.

ביהדות לא ידוע לנו על מנהגים קדומים מסוג זה, אבל ל"ג בעומר, החג שנוצר בבחינת יש מאין בימי הביניים, מציין אף הוא את חגה של דמות קדושה, ההילולה המציינת את יום מותו של רבי שמעון בר יוחאי. ובדומה למנהגים האירופאיים, זהו חג של יציאה אל הטבע, של מדורות וצוותא.

*

אף-על-פי של"ג בעומר הוא חג "צעיר" יחסית, הוא משמש הפוגה בספירת העומר ומאגד בתוכו עניינים רבים ומגוונים: הילולה של רבי שמעון בר יוחאי, טקסי חניכת ילדים (חלאקה), הדלקת מדורות, זיכרון מרד בר כוכבא, חגיגת הריבונות היהודית ואולי אף רמזים לטקסי חגיגות התגברות החמה.

התאריך אחד במאי מזכיר גם ציון אחר לגמרי, זהו חג הפועלים הבינלאומי. היום נקבע בעקבות הפגנה שהתקיימה בעיר טורונטו שבקנדה, אולם היום נקבע בשנת 1889 באינטרנציונל השני בפריז כיום ציון מאבקם של הפועלים ודרישה לצדק חברתי וכלכלי. פועלים יהודים השתתפו באירועי אחד במאי מראשית קיומם. בישראל צוין היום לראשונה בשנת 1906. כיום, לאחר נפילת הגוש הקומוניסטי, הועם ברוב המקומות זיוו של היום, אולם הוא עדיין מצוין במקומות רבים. כך או כך, אותו יום משמש בית לשני חגים שונים בתכלית, החג הפגאני המציין את השינויים בטבע והחג הדורש שינוי חברתי וכלכלי.